

В.М. Осадча,
кандидат мистецтвознавства, професор
кафедри теорії та історії музики
Харківської державної академії культури,
заслужений діяч мистецтв України

МУЗИЧНІ ДІАЛЕКТИ СЛОБОЖАНЩИНИ ТА СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ: ВИВЧЕННЯ І ВІДТВОРЕННЯ АМАТОРСЬКИМИ ФОЛЬКЛОРНИМИ КОЛЕКТИВАМИ

Поняття музичного діалекту в етномузикології пов'язане з територіальною обмеженістю побутування кожної самобутньої фольклорної традиції, що яскраво відображено в якості музичних засобів виразності народної пісенності. Національний музичний стиль постає як сума регіональних і локальних пісенних традицій та виконавських стилістичних особливостей, їх взаємовідношень і взаємовпливів (за В.Л. Гошовським). Територіальне обмеження стосується поширеності або відсутності пісенних типів певного функціонального призначення (жанрів), умов розвитку вокального та інструментального різновидів музичної творчості [1, с. 41] На думку вченого, музичний діалект також регламентує, наскільки видозмінюються у варіантах розспіву фольклорного осередку пісенні сюжети загальнонаціонального поширення, так звані міграційні пісенні типи, наприклад у баладах.

Специфічними для слобожанського фольклору можна назвати такі ракурси розгляду, як жанрова система, характеристика особливостей функціонування регіональної фольклорної традиції. Їй притаманні також підголосково-поліфонічна фактура та «протяжна» форма розвиненого гуртового розспіву. Вона набуває значення не тільки стилістичної, але й структурної ознаки пісенних зразків ліричної та ліро-епічної образної сфери. Вагомим чинником фольклорної традиції Слобідського краю виступає взаємодія усної та усно-писемної традиційних музичних культур. Якісну відмінність жанрової системи фольклору Слобожанщини визнає Л.І. Новикова. Вона досліджує умови, за яких кількісна перевага в позаобрядовій сфері належить нашаруванням ХІХ—початку ХХ ст., розглядає вплив пізніх ліричних пісень та романсів на манеру виконання, жанрово-тематичні уподобання носіїв традиції на місцях їх корінного побутування [3]. Для характеристики сучасного стану побутування фольклорних жанрів

вагоме значення мають спостереження О.В. Тюрикової про ареали взаємопереміщень населення півдня Слобожанщини і Донбасу, викликані пізнім характером заселення і його залежністю від промислової, видобувної специфіки регіону.

У цьому ракурсі розгляду народна пісенність як історичної Харківщини в цілому, так і фольклорних осередків її локальних територій уявляє собою регіональну етнокультурну єдність.

Стабільні характеристики регіональної фольклорної традиції обумовлені спільними історико-соціальними умовами її формування і розвитку. Спираючись на історико-порівняльний метод школи історичної етнології, українська дослідниця О.І. Мурзіна пропонує поділ категорій регіонального утворення, суттєвий і для визначення характеру побутування фольклорної традиції. Відрізнення відбувається за належністю до природно-етнографічної спільноти або історико-територіального утворення: *«природно-етнографічний край, в якому виразно виступає етнокультурна домінанта автохтонних традицій (Полісся, Поділля, Волинь...), історико-територіальне утворення, в якому переважає чинник історичної долі, що об'єднує територію в певний історичний проміжок часу – як етнічно одну, так і змішану: Галичина, Закарпаття, історична Гетьманщина, землі Війська Запорізького, Слобідська Україна, Таврія; географічна область, переважно орієнтована на природно-географічні координати: степова Україна, український Південь, Причорномор'я, Приазов'я»* [2, с. 15].

Визначальним для **мобільних** характеристик традиції є осередкові межі поширення пісенних типів, багатоскладовість слобожанського музичного діалекту. Ці якості сприяли за 200-річний період формування та типологізації притаманного Сходу України комплексу рис музичної стилістики. Методика їх визначення зорієнтована на вияв мелодичних, ритмічних та фактурних особливостей типів наспівів, які побутують переважно на локально обмеженій території. Відмінність мелодичних типів та тяглість музичного розвитку дозволяє визначити їх як **слобожанські типи наспівів**. Дія цієї характеристики проявляється під час співставлення пісенних форм, наявності елементів «протяжного» пісенного стилю в родинних і суспільно-побутових піснях із розспівами аналогічних сюжетних мотивів у суміжних регіональних традиціях. При цьому, насамперед, враховуються показники ладо-фактурної та мело-інтонаційної будови, співвіднесення цих даних із жанровим призначенням пісні, її функцією в конкретному контексті побутування [35].

На відміну від автохтонних за характером заселення територій, багато спільного можна спостерігати в регіональних традиціях як Слобожанщини, так і Середньої Наддніпрянщини. В обох регіонах діють чинники історико-територіального утворення. З боку жанрової системи спільними ознаками цих традицій є кількісне домінування і стилістична самотуність пісенної лірики, розвиненість і краща збереженість пісенного супроводу традиційного весілля та зимового пісенного циклу в обрядовій жанровій сфері. Багато спільних рис і в якості музичної стилістики наспівів, особливостях регіонального виконавського стилю. Емоційна й образно-тематична спрямованість пісень на ліричний спосіб відтворення дійсності витримується в ліричному модусі мислення фольклорного середовища. Ліризації підлягають і наспіви відмінної функціональної спрямованості, зокрема календарно-обрядові, весільні наспіви-формули, строфічні колядки та щедрівки, деякі постові пісні.

Цей процес можна прослідкувати як на рівні будови наспіву, так і на використанні засобів музичної стилістики, притаманних ліричним, поза обрядовим пісням. Такі традиції мають назву «новопоселянських», вони утворились в Новий час, у XVII-XVIII ст.

Ще одна особливість жанрової системи в її регіональних проявах полягає в тому, що розспів обрядових і поза обрядових пісень відмінний.

Наспиви-формули обрядових пісень як весільних, так і деяких календарно-землеробських, мають багато спільних рис в різних регіонах України (наприклад, за ритмічним кодом наспіву можна впізнати весільну пісню розспівану на Закарпатті, Поділлі). Позаобрядові пісні в різних регіональних традиціях розспівуються на відмінні наспіви та з урахуванням мовного діалекту цієї місцевості.

Ці специфічні особливості народної пісенності Сходу України, рівно як і Середньої Наддніпрянщини, а саме, зв'язок мовного та музичного діалектів, вітчизняні етномузикологи розглядають як на рівні мелоареології, а також теорії регіональних співочих стилів [9].

Структурні та стилістичні особливості музичного діалекту природно-етнографічної спільноти, поруч із мовним, найбільш яскраво проявляються у піснях давнього походження, пов'язаних, насамперед, із обрядово-магічною та епічною сферами відтворення етнічної пам'яті в музичному фольклорі.

Специфічні стилістичні ознаки музичного діалекту Слобожанщини та середньої Наддніпрянщини вказують, що саме в побутуванні весільної та позаобрядової пісенності регіональні фольклорні традиції мають багато подібного.

Але в сучасному зрізі побутування традиції вирізняються тематичні групи ліричної та ліро-епічної жанрової сфер. Не зважаючи на історично невеликий період розвитку, пісні, тематично і семантично пов'язані із життям станів українського суспільства XVIII – XX ст. та родинно-побутові відображають видозміни як у житті суспільства, так і в родинних стосунках. Особливо ці руйнівні для традиційної сільської родини зміни відображені в так званих дзяхах «пізньої лірики», піснях-романсах та фольклоризованих сюжетах літературних джерел. Вони, а також сільські переспіви міських пісень, частіше маніфестують нові цінності – суспільні, родинні, філософію та етику робітничого станового прошарку, побут міського середовища.

Сучасні вчені, які вивчають побутування музичного фольклору в умовах польового дослідження, а також творча молодь – співаки, інструменталісти, які в межах фольклорної практики поринають у пісенність сучасного українського села, зустрічаються на початку спілкування з носіями традиції саме з цим пісенним прошарком пізнього походження. І більшою мірою здивовано констатують: традиційні пісні пішли в «пасив», те, що пам'ятають молодші покоління навіть у славетних пісенних селах України, – збіднено, стилістично знівельовано, покрито «намулом» романсово-частівкового «кічу».

Актуальність розгляду музичного діалекту з урахуванням пізнішого пісенного прошарку, який нині, в наш час знаходиться в стадії інтонаційної розробки і структурного упорядкування, – незаперечна. Бо саме такий погляд на пісенну традицію видається більш об'єктивним, і більш здатним на плідні творчі висновки та дієві рекомендації для сучасних аматорських колективів, які презентують цю традицію від імені свого, сучасного покоління.

Тому для вивчення та відтворення зразків народної пісенності сучасні дослідники широко застосовують практику наукової та виконавської реконструкції зразків фольклорної традиції в презентації (інтерпретації) сучасних поколінь сільських мешканців, що об'єднані в аматорські фольклорні колективи. Вони складаються не тільки з носіїв традиції, які пасивно засвоювали пісні локальної традиції побутування протягом років життя в певній місцевості (в межах фольклорного осередку, який в умовах останніх 20 років фактично дорівнює звужений до кількості учасників фольклорного колективу). Відомі аматорські колективи Харківщини, які репрезентують пісенні типи місцевого розспіву в своїх тематичних програмах, часто складаються з учасників середнього віку, які зберігають у своїй пам'яті

та хоче працюють над відновленням пісень, що майже вийшли з активного побутування. Серед таких колективів на Харківщині аматори Кегичівки, сіл Дар Надєжди Сахновщинського району, Писарівки Золочівського, Киселі Первомайського районів, сел. Лиман Зміївського, Малинівка Чугуївського районів, Російська Лозова Дергачівського, с. Старовірівка Нововодолазького районів. Їхні програми спрямовані на відтворення гуртового звучання пісень не тільки попередніх поколінь селян, але й зразків лірики та новотворів, які побутують і нині, за їх життя.

На досвіді залучення фольклорних колективів сіл досліджуваної території Середньої Наддніпрянщини вже більше 10 років працюють фольклористи Лабораторії фольклору та етнографії Дніпровської академії музики ім. М.І. Глінки: завідувачка О. Гусіна, викладачі Г. Пшеничкіна, А. Любимова. У лютому 2020 р. тут відбувся Другий Міжнародний етномузикознавчий симпозіум, на якому обговорювалися проблеми дослідження традиційної музичної культури як засобу комунікації в просторі і часі. В програмі симпозіуму відбувся етнографічний концерт-презентація видань Лабораторії етнографії та фольклору, зокрема презентація другого випуску збірки «Народні пісні сучасної Дніпропетровщини». На концерті представлений епізод весільного обряду, в якому переконливо прозвучали обрядові наспіви, а також ліричні пісні та балади у виконанні гуртів носіїв фольклорних традицій сіл Петропавлівського району. Українську традицію представили колективи: «Мереживо» Хорошівського СБК (керівник О.М. Дейнеко), «Горовинський дивоцвіт» села Миколаївка (кер. О.О. Ткаченко), фольклорний гурт «Дивень» студентів Дніпровської академії музики ім. М.І. Глінки.

Науково і культуротворчо обґрунтовані напрями роботи з поколіннями 40-60-літніх виконавиць, зв'язок пісенного репертуару з обрядово-звичаєвим контекстом їхнього побутування, вимоги до фольклорних колективів аматорів – знавців місцевих традицій комплексно їх відтворювати, брати участь в сучасних проєктах із збереження нематеріальної культурної спадщини – це основні характеристики роботи фольклористів Харківського ООЦКМ. Працівники центру Г. Лук'янець, Н. Олійник, К. Курдиновська творчо розвивають форми й методи роботи з відновлення і репрезентації обрядової та пісенної традиції Харківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гошовський В. Українські пісні Закарпаття Переклад з рос. Р. Мисько-Пасічник, В. Пасічника, наук. ред. В. Пасічник Львів, наукова бібліотека ім. Стефаніка НАН України, 2003. – 446 с
2. Мурзіна О. Середня Наддніпрянщина в історичному контексті формування традиції. Проблеми етномузикології. – Київ: НМАУ ім. П.І. Чайковського, 2014. Вип. 9. – С. 12-38.
3. Новикова Л.І. До питання про пізні нашарування в фольклорі Слобідської України // Родовід, – 1995. – №11. – С. 82-87.